

Для чіткого сприйняття засад толерантної поведінки узагальнимо їх у такій схематичній формі:

На додаток пропонуємо анкету — як загальну перевірку на толерантність. Терпіння — одна з тих якостей, яка властива далеко не кожній людині.

Отже, чи *толерантні* Ви? Перевірте себе, чи вмієте Ви бути терплячим (терплячою), відповівши на такі запитання:

- Чи можете Ви терпляче пояснити щось не зовсім тямущій людині, аж поки вона не зрозуміє?
- Чи вмієте Ви протистояти сумнівам та невпевненості в собі, які підстерігають Вас на цьому шляху?
- Чи можете терпляче переносити труднощі?
- Чи вмієте Ви зоставатись спокійним (спокійною) навіть у найважчих ситуаціях?
- Як Ви реагуєте, якщо доводиться вислуховувати на свою адресу критику?
- Чи може уврати Ваше терпіння тривале очікування чого-небудь?

Якщо буде багато "ні", зверніть увагу на загартування волі.

І насамкінець, в контексті проблеми, що розглядається наведемо вислів М. Мамардашвілі: "Окультурення ніколи не буває запізнілим" і висловимо

сподівання: якщо кожен з нас зробить бодай дешицю добра ближньому, зокрема студентам з обмеженими можливостями, світ довкола нас обов'язково зміниться. І зміниться на краще.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декларація принципів толерантності. Схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її XXVIII сесії в Парижі 16 листопада 1995 року.— К., 2000.
2. Толерантність // Психологія: Словарь.— М., 1990.— С. 401–402.
3. Педагогіка толерантності.— 2001.— № 4.
4. Смульсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту.— К., 2001.
5. Тлумачний словник української мови.— Харків, 2003.
6. Завірюха Л.А., Лавренко О.В. Етика ділового спілкування.— К., 1998.

М.З. КОТ,
кандидат педагогічних наук, доцент
Н.А. КОСТЮЧИК

ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ВИХОВАТЕЛЯ З НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ

Рассмотрены вопросы, связанные с работой руководства, воспитателей с различными типами неблагополучных семей, исследованы различные формы работы педагогов с такими семьями, дан анализ их эффективности.

The questions are viewed which are connected with the educator's work with different types of unfortunate families; different ways of pedagogical work with such families are examined and the analysis of their efficaciousness is given.

Однією з актуальних проблем, що привертає особливу увагу державних діячів, соціологів, педагогів, психологів, демографів України, є розвиток і зміцнення сім'ї, відродження її духовної культури, сімейних традицій, поліпшення якості сімейного виховання, емоційно-психологічного мікроклімату сім'ї. Необхідність вирішення цих проблем зумовлюється зниженням життєвого рівня та на цьому ґрунті деформацією головних функцій сучасної сім'ї, що призводить до втрати ціннісних орієнтирів життя людей і виховання молодого покоління.

Проблема розвитку сім'ї, виконання нею основних функцій, впливу сімейного мікроклімату на процес сімейного виховання та формування особистості дитини, формування педагогічної культури батьків, а також питання, пов'язані з сімейною дисгармонією, розлученнями, конфліктами, сімейним неблагополуччям мають давню історію, джерела якої сягають далекого минулого.

Прогресивні педагоги пояснювали ці явища незадовільними умовами виховання дітей і вели пошук науково обгрунтованої системи сімейного виховання (Я.А. Коменський, П.Ф. Лесгафт, І.Г. Песталоцці, К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський). Вони вважали, що сімейне життя повинно бути пройняте виховним елементом, не відірваним від освіти і науки, що виховна діяльність належить до розумової і свідомої діяльності людини, що саме поняття "виховання" створено історією, у природі ж його не існує. В теоретичних працях і практичній діяльності педагоги звертали увагу на необхідність пошуків найбільш ефективних форм і методів виховної роботи з дітьми та їхніми сім'ями.

Як свідчить аналіз наукової, соціологічної, психолого-педагогічної вітчизняної та зарубіжної літератури, проблема сімейного неблагополуччя залишається актуальною і сьогодні, її вирішення залежить не лише від зусиль вихователя, сім'ї, а й від діяльності багатьох соціальних інститутів, що беруть участь у вихованні й освіті дітей.

Значну увагу проблемам сім'ї і сімейного виховання приділяв А.С. Макаренко, який твердив, що сім'я — це відповідальна справа і батьки повинні відповідати перед суспільством за своїх дітей. Хиби та прорахунки у системі сімейного виховання він пояснював різними типами фальшивого батьківського авторитету, що будується на таких помилках, як відсутність уваги до дитини, бездоглядність, жорстоке ставлення до неї, надмірна вимогливість, сварки у сім'ї, відсутність допомоги дитині в навчанні, надмірна батьківська любов, грубість, байдужість, хвалькуватість, лицемірство, пияцтво батьків тощо. У сім'ях із фальшивим батьківським авторитетом виростають егоїстичні, безвольні, боязливі, чванливі, нестримані, безавторитетні, нікчемні діти.

Неблагополучною В.О. Сухомлинський вважав таку сім'ю, в якій наявні конфлікти, ненормальні стосунки, несприятливий психологічний мікроклімат, де дітям бракує батьківської турботи, тепла і ласки.

Оскільки сім'я — явище соціальне, вона впливає на характер усіх процесів суспільного життя, відіграючи при цьому важливу роль як у житті окремої особистості, задовольняючи її потреби вступом у сімейний союз, так і в житті суспільства, виконуючи цілу низку соціальних функцій, що робить її невід'ємним елементом соціальної структури суспільства. Виконання сім'єю її функцій має значення не тільки для всіх її членів, але й для всього суспільства.

З огляду на це викладемо своє розуміння неблагополучної сім'ї, визначимо чим вона відрізняється від благополучної і водночас покажемо,

у чому полягає сімейне неблагополуччя і як його слід розуміти. На нашу думку, благополучною є сім'я, в якій повністю відтворюються всі основні життєві функції, панує здоровий морально-психологічний клімат, сформовані теплі і довірливі стосунки між батьками і дітьми. Для благополуччя необхідне також постійне вдосконалення суспільних відносин держави і сім'ї, надання їй соціальної допомоги і гарантій для нормального функціонування.

Неблагополучними вважаються такі сім'ї, які не можуть забезпечити належного рівня виховання. В них створюються передумови для формування негативних якостей особистості, протиправної поведінки тощо. У значній кількості таких сімей спостерігаються стійкі конфліктні ситуації, що виникають внаслідок зловживання батьками спиртними напоями, зайнятості батьків власними проблемами, невміння будувати стосунки між собою, із дітьми, розбіжності у поглядах на ряд важливих сімейних проблем, невідповідності до подружнього життя, педагогічної неосвіченості і т. ін. Саме це призводить до неблагополуччя, нестабільності у стосунках, породжує формалізм у ставленні до дитини, спричинює дитячу бездоглядність.

Отже, визначимо основні ознаки сімейного неблагополуччя — це:

- сімейні конфлікти;
- зловживання спиртними напоями, наркотиками;
- відсутність одного з батьків;
- розбіжність у поглядах батьків на виховання дитини та їх педагогічна неосвіченість.

Для нашого дослідження ми виокремили такі функції сім'ї, як комунікативна, регулятивна і виховна.

Комунікативна зумовлює: вміння зрозуміти і підтримати навчальні справи, виробничо-трудова, професійні інтереси, проведення дозвілля членами сім'ї; об'єктивне і справедливе ставлення до родичів або членів подружжя; створення максимально сприятливих умов для всебічного і гармонійного розвитку дітей, для їх праці та відпочинку вдома, зустрічі з друзями; вміння підтримувати дружні стосунки з колегами; турботливе ставлення всіх членів сім'ї один до одного.

Регулятивна функція охоплює систему налагодження й регулювання стосунків між членами сім'ї, що здійснюється через дотримання моральних і правових норм, особистого авторитету членів сім'ї і, в першу чергу, авторитету батьків у стосунках з дітьми.

Виховна функція спрямована на формування і розвиток особистості дитини, на її соціалізацію, підготовку широкого кола спілкування поміж людьми, а також співпраці в різних колективах.

Значний вплив на підвищення ефективності виховної функції у неблагополучній сім'ї мають педагоги-вихователі, які безпосередньо і предметно спілкуються як з дітьми, так і з їх батьками, для яких вони є єдиним джерелом педагогічних знань, підвищення педагогічної культури в умовах сімейного неблагополуччя і дисгармонії.

Взаємодія з неблагополучною сім'єю, вміння знайти з нею спільну мову

потребують від вихователя глибокого знання особливостей функціонування сучасної сім'ї, методики її вивчення й організації роботи з батьками, вибору ефективних форм і методів роботи з різними типами неблагополучних сімей. У зв'язку з цим важливо з'ясувати причини сімейного неблагополуччя, а також помилки виховання дітей у таких сім'ях.

Для визначення педагогічних умов підвищення ефективності педагогічної діяльності вихователя у таких сім'ях нами поставлено завдання вивчити, як вихователь працює з неблагополучною сім'єю та дітьми, які форми і методи застосовує в цій роботі, характер взаємин вихователя з неблагополучними сім'ями і дітьми. При цьому використовувалась система взаємодоповнюючих і взаємоперевіряючих методів. Зокрема, це методи опитування (анкетування, бесіди), спостереження, аналіз творчих робіт дітей, вивчення й аналіз відповідної документації, аналіз планів виховної роботи, педагогічний експеримент, психолого-педагогічні консультації.

Предметом цілеспрямованого спостереження стала робота керівництва школи, вихователя з різними типами неблагополучних сімей. З цієї метою були запропоновані анкети, за допомогою яких з'ясувались причини сімейного неблагополуччя; розроблялись критерії його типів, визначався вплив такої сім'ї на формування особистості дитини; проектувались ефективні форми, методи та зміст роботи вихователя з неблагополучними сім'ями; потенційні виховні можливості неблагополучної сім'ї тощо.

За даними дослідження, основними формами роботи з неблагополучними сім'ями стали індивідуальні бесіди та індивідуально-групові консультації, в яких батькам надавалися поради щодо виховання дітей у сім'ї, визначалися спільні шляхи у подоланні негативних рис характеру дитини, зневажливого ставлення до навчання та ін. На заваді були, передусім, недостатня кількість науково-теоретичної і методичної літератури з питань сімейного неблагополуччя, небажання самих батьків неблагополучних сімей співпрацювати з педагогом-вихователем.

Найефективнішими формами і методами роботи з неблагополучними сім'ями стали культурно-розважальні та спортивні заходи. З-поміж них помітне місце займають змагання між сім'ями, дітьми та батьками; конкурси співаків, музикантів, танцюристів, а також сімейні свята. Батьки та діти з неблагополучних сімей із задоволенням беруть участь у цих заходах, які сприяють поліпшенню відносин у сім'ях, а також між батьками і вихователем. На жаль, такі заходи проводяться у школах досить рідко, очевидно, цим частково можна пояснити їх популярність.

Важливим етапом ефективної діяльності вихователя в роботі з різними типами неблагополучних сімей є проведення родинних свят. Організація їх повинна бути пропагандою досягнень спільної діяльності вихователя і батьків. Сімейні свята — це свята доброти, щедрості, вони розкривають душі, сприяють встановленню контактів між батьками, дітьми, вихователем, виховують гордість за приналежність до своєї сім'ї, породжують бажання завжди обстоювати честь родини і продовжувати кращі сімейні традиції.

До організації та проведення таких свят вихователь добирає теплі слова («не хвилюйтеся, не соромтеся, у вас все вийде» і т. ін.); позитивний досвід сімейного виховання (гордість за свою сім'ю, батьків, дідусів, обстоювання честі своєї сім'ї та ін.); цікаві сімейні традиції (дні народження, календарні свята, спільне проведення вихідних днів, сімейні захоплення, колекції, турбота про честь сім'ї, її досягнення, збереження сімейних реліквій і т. д.).

У процесі організації свята необхідно проводити підготовчу роботу: родини повинні, наприклад, підготувати сімейну символіку — герб, букет сім'ї, принести родинні фотоальбоми та експонати для виставки «Світ захоплень моєї родини». Крім того, вихователь добирає прислів'я на сімейну тематику: («Без сім'ї нема щастя на землі»; «Від родини іде життя людини»; «Найліпший скарб, коли в сім'ї лад»; «Як міцна сім'я, то горе плаче» тощо).

На святі можна використати пісні про сім'ю, кохання, матір: «Пісня про рушник» (муз. П. Майбороди, сл. А. Малишка); «Два кольори» (муз. О. Білаша, сл. Д. Павличка); «Мамина вишня» (муз. А. Пашкевича, сл. Д. Луценка) та ін.

В процесі проведення свята можна познайомити його учасників. Під час свята сім'ї батьки коротко розказують про свої професії, склад родини, сімейний стан, демонструють сімейні герби та букети, розповідають про їх символічне значення.

На таких святах неблагополучні сім'ї більш згуртовуються, відчувають радість взаємного спілкування, гордість за свою сім'ю (про що є чимало відгуків). Все це свідчать про наявність сімейних традицій та позитивного потенціалу, який є і в неблагополучних сім'ях.

У роботі вихователя значна увага має приділятися такій формі співпраці, як організація днів відкритих дверей. Метою цього заходу є залучення батьків неблагополучних сімей до спілкування з учителями, вихователями; адміністрацією навчальних закладів, спеціалістами-психологами, медиками, юристами та працівниками соціальних служб. Під час його проведення днів відкритих дверей вихователь разом з адміністрацією організує консультації для батьків із неблагополучних сімей.

У спілкуванні з фахівцями батьки мають можливість отримати поради, консультації спеціалістів з різних проблем навчально-виховного характеру. Запитання, що хвилюють батьків, як правило, збираються заздалегідь.

Ось деякі з таких питань:

1. Що може стати причиною виникнення сварок, непорозумінь у сім'ї? Як їм запобігти?
2. Хто в сім'ї повинен займатися вихованням дітей?
3. Що треба зробити для того, щоб стримувати себе, коли назріває конфлікт?
4. Як допомогти дитині краще вчитися, не застосовуючи фізичних покарань?

5. Як організувати життєдіяльність дитини, котра швидко збуджується, неуважна, неслухняна?

6. Які якості характеру необхідні для батьківського авторитету?

7. Скільки часу щоденно слід витратити на спілкування з дитиною?

8. Що треба для того, щоб налагодити контакт з вихователем?

Крім того, було визначено, що основними напрямками взаємодії вихователя в роботі з неблагополучними сім'ями мають бути такі:

— підвищення педагогічної освіти і культури батьків;

— організація суспільно корисної і культурної діяльності батьків і дітей з неблагополучних сімей;

— використання національних звичаїв та сімейних традицій у вихованні дітей, корекція системи взаємин батьків у неблагополучних сім'ях;

— залучення до корекційної роботи висококваліфікованих соціальних педагогів та психологів, які мають певний досвід роботи з такими сім'ями і володіють відповідними методиками.

Отже, для підвищення ефективності педагогічної діяльності вихователя з різними типами неблагополучних сімей ми звернулись до різноманітних масових форм сімейного виховання, проведення педагогічних семінарів, консультацій, родинних свят, змагань, днів відкритих дверей, які сприяли підвищенню педагогічної культури батьків, захисту дитини від несприятливого впливу неблагополучної сім'ї. Крім того, ми надавали різним типам неблагополучних сімей кваліфіковану методичну допомогу зі встановлення нормального сімейного мікроклімату, налагодження взаємин між батьками і дітьми, батьками і вихователями.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Педагогічна допомога родині у вихованні дітей з особливими потребами. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство*: Наук.-метод. зб. / Ред.кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков, керівник авторського колективу і науковий редактор та ін. — К.: Контекст, 2000. — С. 266–267.
2. *Кот М.З.* Педагогічна взаємодія вихователя з батьками учнів допоміжної школи // НПУ імені М.П. Драгоманова. Наук.-метод. зб. "Вибрані питання корекційної педагогіки". — К., 2001.
3. *Кот М.З.* Модель взаємодії школи та сім'ї у вихованні учнів допоміжної школи // Матеріали міжнародної конференції 27–28 травня 1997. За ред. В.І. Болдар та ін. — К., 1999. — С.165–166.

О.М. БАРНО,

доктор педагогічних наук, доцент

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ З ОСОБЛИВИМИ ПРОБЛЕМАМИ

Рассмотрены психолого-педагогические аспекты работы со студентами с особенными потребностями. Цель исследования — создать условия для физической, психологической и профессиональной реабилитации студентов-инвалидов.

Psychology-pedagogical aspects of work with students who have special problems are viewed. The goal of such investigation- to create all conditions for physical, psychological and professional rehabilitation of students-invalids.

Сьогодні цивілізований світ у своїй більшості — і не тільки на рівні окремої держави, а й на рівні світового суспільства — переходить до нової парадигми, а саме "єдине суспільство, яке включає людей з різноманітними проблемами". Починає формуватися нова культурна норма: повага до людей фізично й інтелектуально неповноцінних, що й фіксує міжнародне законодавство на рівні ООН. У розділі "Про права інвалідів" (1975) ми маємо правове обґрунтування цієї концепції, а в окремих державах прийняті: Закон про навчальний план основної школи (Швеція, 1980); Акти про освіту (Великобританія, 1981–1985 рр.); Тимчасовий закон з спеціальної та середньої спеціальної освіти (Нідерланди, 1985), закони такого ж напрямку прийняті в Німеччині, Австрії, Польщі та інших країнах [5].

На шляху до розбудови незалежної демократичної держави Україна теж не залишилась осторонь соціально-державницьких проблем суспільства, зокрема проблем інтегрування в суспільство людей з обмеженими можливостями. На цьому наголошується в Конституції України (ст. 53), законах України "Про освіту", "Про вищу освіту", "Про основи соціальної захищеності інвалідів України". Є постанова Кабінету Міністрів України (1992) "Про комплексну програму розв'язання проблеми інвалідності" [4].

Одна з важливих освітянських проблем — соціальна неоднорідність сучасного українського суспільства і соціальна незахищеність окремих верств населення, особливо осіб з обмеженими фізичними можливостями. Однак на сьогодні немає поки що повноцінного вирішення цієї проблеми на державному рівні, крім надання інвалідам пільг при вступі до вищих навчальних закладів.